

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ТА КООПЕРАЦІЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

Важинський Ф.А.
Колодійчук А.В.
Молнар О.С.

Головними причинами низької ефективності існуючих програм розвитку сільських територій є: відсутність системного підходу до організації розвитку сільських територій; неповне фінансування; відсутність комплексної моделі системного розвитку. Організація системного розвитку сільських територій регіону повинна мати на меті побудову моделі, яка б охоплювала всі сторони життєдіяльності: зміцнення соціальної бази, економічний та екологічний розвиток. Головними засобами забезпечення розвитку сільських територій є диверсифікація та кооперація. Від глибини диверсифікації та рівня кооперації залежать повнота використання наявного природно-ресурсного та виробничо-господарського потенціалу конкретної території. Визначено напрями диверсифікації розвитку сільських територій; сформульовано принципи та визначено напрями кооперації розвитку сільських територій регіону.

Ключові слова: диверсифікація, кооперація, сільські території, сільськогосподарське виробництво, зайнятість, доходи, фінансування, ринки збуту продукції.

ВСТУП

Важливою умовою забезпечення системного розвитку сільських територій є розробка механізму організації такого розвитку. В сучасних умовах ефективність такої організації є вкрай низькою: єдиного центру управління розвитком сільських територій немає; сам розвиток розглядається в контексті розвитку агропромислового комплексу. Тому необхідними умовами організації системного розвитку сільських територій регіону є реформування системи управління ним.

Вивченню проблеми розвитку сільських територій України приділяє увагу багато вітчизняних учених: М.В. Зубець, М.А. Лендел, В.П. Мікловда, О.І. Павлов, М.І. Пітюлич, П.Т. Саблук, Л.О. Шепотько, В.В. Юрчишин та ін. Ними вже напрацьовано теоретичні положення, на базі яких можна робити певні узагальнення та проводити подальші дослідження. Однак вивчення даної проблеми в Україні залишається на досить низькому рівні.

Однією з найважливіших передумов забезпечення розвитку сільських територій є його організація на засадах системності. У даному контексті маловивченими залишаються: теоретико-методологічні аспекти сутності, структурних елементів, принципів функціонування сільських територій регіону як цілісної системи з низькою підсистем; моделі організації системного розвитку

сільських територій регіону; питання впливу зональних особливостей на їх розвиток; роль сільськогосподарських підприємств та інших суб'єктів господарювання.

Виходячи з цього, метою статті є висвітлення ролі диверсифікації та кооперації в розвитку сільських територій регіону.

При здійсненні дослідження для досягнення поставленої мети було використано методи систематизації, узагальнення, аналізу тощо.

1 ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

Сьогодні розвиток агропромислового комплексу розглядається лише як один із засобів забезпечення системного розвитку сільських територій на рівні з іншими несільськогосподарськими видами діяльності.

Диверсифікація розвитку сільських територій регіону – це комплекс заходів, спрямованих на формування на існуючій природно-соціально-еколого-економічній базі оптимальної структури виробництва товарів, робіт, послуг; урізноманітнення джерел та нарощування обсягів фінансування розвитку соціальної бази села; розширення сфер зайнятості та доходів сільського населення [3].

Напрями диверсифікації розвитку сільських територій регіону наступні:

- диверсифікація сільськогосподарського виробництва;
- розвиток несільськогосподарських видів діяльності на сільській території;
- диверсифікація форм власності та господарювання;

Важинський Федір Анатолійович, к.е.н., с.н.с., Інститут регіональних досліджень НАН України
Колодійчук Анатолій Володимирович, студент, Національний університет "Львівська політехніка"
Молнар Олександр Сергійович, к.е.н., доцент, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

- диверсифікація ринків збуту продукції;
- диверсифікація джерел фінансування розвитку соціальної бази сільських територій;
- диверсифікація сфер зайнятості та доходів селян.

Диверсифікація сільськогосподарського виробництва передбачає розвиток сільського господарства. Здійснюватись вона може у трьох напрямках:

- диверсифікація галузевої структури сільськогосподарського виробництва;
- внутрішньогалузева диверсифікація;
- диверсифікація виробників сільськогосподарської продукції.

Диверсифікація галузевої структури сільськогосподарського виробництва передбачає розвиток у межах конкретної сільської території різних галузей сільського господарства. Її мета – максимальне задоволення різноманітних потреб населення даної території, мінімізація ризиків та максимізація прибутку виробників сільськогосподарської продукції, оптимальне використання природно-ресурсного потенціалу місцевості.

Внутрішньогалузева (продуктова) диверсифікація – це комплекс заходів, спрямованих на розширення асортименту продукції в межах однієї галузі. Її головне завдання – мінімізація ризиків, пов'язаних із високою залежністю продуктивності сільського господарства від природних факторів та сприяння виробництва тих продуктів, які найбільш рентабельні для тієї чи іншої території.

Диверсифікація виробників сільськогосподарської продукції передбачає розвиток різних типів виробників сільськогосподарської продукції за формою власності, спеціалізацією, організаційно-правовою формою тощо. Її мета – розвиток у сільській місцевості підприємництва, мінімізація рівня безробіття і зростання доходів місцевих бюджетів.

У диверсифікації виробників сільськогосподарської продукції слід приділити особливу увагу створенню і розвитку малого підприємництва на основі особистих господарств населення. Це забезпечить реальну зайнятість населення сільських територій; створить передумови формування середнього класу на селі; забезпечить продовольчу безпеку країни в цілому.

Розвиток несільськогосподарських видів діяльності на сільській території передбачає створення нових робочих місць, забезпечення оптимального використання природно-ресурсного потенціалу, розбудову соціальної сфери.

Переважною сферою зайнятості місцевого населення і головним джерелом його доходів є сільськогосподарські види виробництва (рослинництво, тваринництво, бджільництво тощо). Вибір видів несільськогосподарської діяльності для кожної сільської території індивідуальний.

Несільськогосподарською діяльністю на сільській території займатися вигідно, особливо коли є відповідні природні ресурси (кліматичні, рекреаційні, традиції, історичні пам'ятки тощо).

Основними видами бізнесу, які можна організувати на сільських територіях є: магазин, кафе, ковальський цех, ательє з пошиття одягу, стоматологічний кабінет, майстерня з ремонту взуття, фірма з виконання будівельних робіт, транспортні перевезення, виробництво столярних виробів, станція ремонту автомобілів і т.д.

Однак, є села, які мають рекреаційні ресурси, завдяки яким селянам займатися іншими видами діяльності недоцільно. Наприклад, гірські села українських Карпат характеризуються значними природними та рекреаційними ресурсами. Тут досить ефективний розвиток сільського зеленого туризму – відпочинковий вид туризму, що передбачає тимчасове перебування туристів на сільських територіях.

Все більшого поширення набуває сьогодні сільський туризм. Мешканцям з інших регіонів України та зарубіжжя цікаві українські традиції, культура, кухня. Вони готові за це платити гроші.

У Карпатах розвивається і туризм як такий. Розбудовуються оздоровчі та відпочинкові заклади – гірськолижні курорти, санаторії, готелі, відроджуються народні промисли, розробляються туристичні маршрути.

Актуальними видами бізнесу для відповідних територій є заготівля лісу та його переробка, розвиток меблевого виробництва; видобування щебеню, гравію, піску та ін.

Іншим напрямом розвитку несільськогосподарських видів виробництва на сільських територіях є будівництво (реконструкція) підприємств харчової та переробної промисловості, заготівельно-збутові структури; будівництво різного типу промислових підприємств.

Розвиток несільськогосподарських видів діяльності має як переваги, так і недоліки. Перевагою є забезпечення стабільної зайнятості місцевого населення, розвиток соціальної інфраструктури, доходи сільського бюджету тощо. Недолік – забруднення навколишнього природного середовища.

Диверсифікація форм власності та господарювання передбачає розвиток різних підприємств, установ, організацій за формою власності та організаційно-правовою формою господарювання.

Необхідно всебічно розвивати фермерські господарства, підприємства найрізноманітніших форм власності (приватної, державної, колективної, акціонерної та ін.). Чим різноманітнішими будуть форми господарювання, власності, тим ефективнішим буде їх ведення на сільських територіях, оскільки, конкуруючи між собою, вони сприятимуть забезпеченню зайнятості місцевого населення, підвищенню ефективності використання природно-ресурсного потенціалу території, покращенню якості виготовленої продукції.

Розвиток ринків збуту продукції є однією із необхідних передумов розвитку підприємництва на сільських територіях. Реалізувати вирощену сільськогосподарську продукцію для невеликого виробника досить проблематично. Посередники, які займаються скуповуванням сільськогосподарської продукції, диктують свої ціни та умови, не вигідні для

виробників.

На даний час в Україні немає цивілізованого розвиненого аграрного ринку, не діють аграрні біржі. Тому головним завданням держави є становлення таких інституцій.

Диверсифікація джерел фінансування розвитку соціальної бази передбачає, що розвиток соціальної бази може фінансуватися з різних джерел:

– кошти місцевого бюджету (кошти бюджету сільської ради). Якщо село має вигідне географічне розташування, характеризується наявністю унікальних рекреаційних ресурсів, де розвивається туризм, то за рахунок лише продажу землі можна цілком вирішити питання розвитку соціальної інфраструктури. Залучення інвестора гарантує і розвиток соціальної інфраструктури, і зайнятість місцевого населення;

– кошти районного бюджету. Вирішити проблему інфраструктурного забезпечення сільських територій за рахунок даних коштів дуже складно, суми недостатні;

– кошти обласного бюджету. Достатньо фінансувати розвиток соціальної інфраструктури з обласного бюджету неможливо;

– кошти підприємств, установ, організацій.

Функція держави в розвитку соціальної інфраструктури, яка краще працює на приватному капіталі, має полягати у всебічному стимулюванні створення таких підприємств, підтримці при реєстрації, наданні податкових та інших пільг, безвідсоткових кредитів тощо.

Держава повинна надавати всебічну підтримку, заохочувати різних суб'єктів до інвестування у соціальний розвиток села. При цьому вибір джерел фінансування має здійснюватись залежно від виду об'єкту, його економічної привабливості, характеристики населеного пункту тощо.

Існують різні категорії осіб (працівники, студенти, пенсіонери), відповідно, зміст і джерела їх доходів також різні. На такі доходи населення, як пенсії, стипендії, заробітна плата працівників бюджетної сфери вплинути практично неможливо.

Найпоширенішими видами доходів, крім основних, можуть бути наступні:

– доходи від продажу особистого і домашнього майна;

– доходи від підприємницької діяльності;

– доходи від продажу сільськогосподарської продукції.

Сільський житель може отримувати кожен із видів доходів: він може здати в оренду свою землю чи майно, відкрити власну справу, вирощувати і продавати сільськогосподарську продукцію тощо. Закон України "Про сільськогосподарську дорадчу діяльність" [9] передбачає консультування та навчання населення. Однак його ефективність не така вже й висока. Тому необхідно посилити контроль за виконанням даного Закону або внести до нього відповідні зміни, адже ідея дорадництва надзвичайно корисна і може досить ефективно вплинути як на підвищення добробуту селян, так і на розвиток сільських територій.

Важливим питанням диверсифікації розвитку сільських територій регіону є її організація, тобто розробка та реалізація послідовних кроків, спрямованих на забезпечення диверсифікації сільськогосподарського виробництва; розвиток несільськогосподарських видів діяльності; диверсифікацію форм власності та господарювання, ринків збуту продукції, джерел фінансування розвитку соціальної бази, сфер зайнятості та доходів селян.

Заходи організації та проведення диверсифікації розвитку сільських територій регіону:

- створення при облдержадміністрації робочої групи з питань диверсифікації розвитку сільських територій регіону;

- оцінка сучасного рівня диверсифікації розвитку сільських територій;

- формування та затвердження концепції диверсифікації розвитку сільських територій;

- розробка та затвердження обласної програми диверсифікації розвитку сільських територій регіону;

- організація Центру диверсифікації розвитку сільських територій регіону;

- моніторинг та управління обласною програмою диверсифікації розвитку сільських територій регіону.

Очікувані результати від диверсифікації розвитку сільських територій регіону:

- оптимальне використання природно-ресурсного потенціалу сільських територій регіону;

- підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва;

- створення нових робочих місць та підвищення доходів селян;

- збільшення обсягів фінансування у розвиток соціальної бази села;

- якісне та кількісне покращення соціальних послуг на сільській території регіону.

Поряд із диверсифікацією розвитку сільських територій важливим засобом організації їх системного розвитку є кооперація. Кооперацію розвитку сільських територій можна визначити як цілеспрямований процес підвищення їх соціально-економічної результативності шляхом формування сільськотериторіальних кооперативів.

Під сільськотериторіальним кооперативом слід розуміти об'єднання сільських територій (сіл, сільських рад, районів) на засадах партнерства з метою кращої ідентифікації, підвищення конкурентоспроможності в наданні послуг, покращення їх якості.

Метою кооперації розвитку сільських територій є забезпечення організації їх системного розвитку. Основні завдання:

– розробка програм соціально-економічного розвитку сільськотериторіальних кооперативів із формуванням чітких цілей, засобів їх досягнення, а також міри та форми участі в них окремих сільських поселень;

– ширші можливості для залучення інвестицій (в тому числі іноземних), кредитів банків, коштів

районного (міського), обласного та державного бюджетів;

– більш продуктивне використання наявного природно-ресурсного потенціалу;

– створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства та несільськогосподарських видів діяльності;

– підвищення якості управління сільськими територіями, зокрема на адміністративному рівні (сільської, селищної ради);

– створення нових робочих місць та зростання доходів селян;

– покращення якості та розширення асортименту соціальних послуг (освіта, медицина, культура, побутове обслуговування тощо).

Принципи кооперації сільських територій наступні:

– стратегічно-цільовий підхід до формування територіального кооперативу: сільські території регіону об'єднуються з метою реалізації спільної ідеї, досягнення певної цілі в середньо- та довготерміновій перспективі;

– неприбутковий характер сільськотериторіальних кооперативів. На відміну від сільськогосподарських кооперативів, кооперативи сільськотериторіальні мають на меті не отримання прибутку, а забезпечення розвитку відповідних сільських поселень – учасників кооперативу. Утримуються сільськотериторіальні кооперативи за рахунок добровільних внесків їх учасників;

– статус сільськотериторіального кооперативу визначається договором між його учасниками: договір про утворення сільськотериторіального кооперативу затверджується головами сільських (селищних) рад та погоджується сесіями відповідних рад;

– обов'язковість виконання сільськими (селищними) радами рішень ради сільськотериторіального кооперативу;

– визначення термінів існування сільськотериторіального кооперативу. Сільськотериторіальні кооперативи можуть створюватися на певний термін, а можуть бути безстроковими;

– добровільна участь сільських поселень у сільськотериторіальному кооперативі та вільний вихід із нього;

– об'єднання фінансових, матеріальних, людських та інших ресурсів з метою реалізації спільних для учасників сільськотериторіального кооперативу заходів та проектів розвитку.

Управління сільськотериторіальним кооперативом здійснює рада кооперативу.

Напрямки кооперації сільських територій наступні:

1. За територіальним принципом:

– супутникові та приміські сільськотериторіальні кооперативи, орієнтовані на зближення з міськими поселеннями;

– провінційні та віддалені сільськотериторіальні кооперативи – з орієнтацією на об'єднання своїх потужностей для спільного розвитку

своїх територій.

2. За природно-ресурсними характеристиками:

– сільськотериторіальні кооперативи з орієнтацією на сільське господарство (рослинництво, тваринництво);

– з орієнтацією на лісове господарство;

– з орієнтацією на туризм (зокрема сільський зелений);

– з орієнтацією на розвиток інших несільськогосподарських видів діяльності.

3. За рівнем економічного розвитку:

– сільськотериторіальні кооперативи з високим рівнем економічного розвитку;

– спільного економічного розвитку.

4. За наявністю підприємств, установ, організацій соціальної сфери:

– сільськотериторіальні кооперативи оптимального використання об'єктів соціальної сфери;

– спільного розвитку підприємств, установ, організацій соціальної сфери.

5. За інфраструктурним забезпеченням:

– сільськотериторіальні кооперативи з розвинутою соціальною інфраструктурою – для використання наявної інфраструктури;

– з низьким рівнем розвитку соціальної інфраструктури – для спільного розвитку соціальної інфраструктури.

ВИСНОВКИ

Таким чином, головними причинами низької ефективності існуючих програм розвитку сільських територій є: відсутність системного підходу до організації розвитку сільських територій та єдиного ефективно діючого центру управління програмами розвитку; неповне фінансування; відсутність комплексної моделі системного розвитку сільських територій на рівні окремих сільських поселень, сільських рад, районів, регіонів та країни в цілому тощо.

Головними засобами забезпечення розвитку сільських територій є диверсифікація та кооперація. З метою підвищення їх соціально-економічної результативності доцільно використовувати дані засоби паралельно. Від глибини диверсифікації та рівня кооперації залежить повнота використання наявного природно-ресурсного та виробничо-господарського потенціалу конкретної території.

Організація диверсифікації розвитку сільських територій регіону передбачає: визначення очікуваних результатів від її проведення, планування та реалізації необхідних заходів, вибір напрямів диверсифікації та здійснення моніторингу досягнення визначених мети та завдань.

Кооперація розвитку сільських територій регіону сприяє забезпеченню їх ідентифікації та підвищення конкурентоспроможності в наданні спільних для учасників сільськотериторіального кооперативу послуг, підвищення якості таких послуг.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / Андрійчук В.Г. – [2-ге вид., доп. і переробл.]. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Батіг А.І. Планування та організація діяльності аграрного підприємства: посіб. / [Батіг А.І. та ін.]; за ред. А.І. Батіг. – К.: Аграрна освіта, 2003. – 425 с.
3. Маслак Н.Г. Ефективність диверсифікації виробництва у селянських (фермерських) господарствах / Н.Г. Маслак // Економіка АПК. – 1999. – № 11. – С. 24–29.
4. Нелеп В.М. Планування розвитку сільських територій і бюджети сільських рад / В.М. Нелеп, М.І. Фурсенко // Економіка АПК. – 2005. – №4. – С. 107–112.
5. Пітюлич М.І. Соціально-економічні трансформації проблемних територій розвитку / М.І. Пітюлич, Ю.Й. Штробля. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2007. – Вип. 21. – С. 81–86.
6. Полозенко Д.В. Соціальна інфраструктура села та джерела її фінансування / Д.В. Полозенко // Фінанси України. – 2002. – № 1. – С. 3–12.
7. Федорик М.Д. Природні ресурси як джерело збільшення доходів особистих господарств населення в гірській зоні Карпат / М.Д. Федорик, Л.В. Левандовська // Агроінком. 2004. – № 3–4. – С. 85–92.
8. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3–10.
9. Закон України “Про сільськогосподарську дорадчу діяльність” // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2004. – №38. – Ст. 470.